MŰVÉSZETI ÉRTEKEZÉS

III*

A mondottakból következő elméletet gondolánk föl-állíthatni:

1. *Az erkölcsi elv*

Valamint minden szépművészet tárgyát a szép s nagyszerű eszméjében látja, úgy a drámaíróról is azt kell előre vélnünk, hogyha tollat ragad, ha lelkesedését hullámzó cselekvénybe önti ki, lelkét a szép s nagyszerű iránti tisztelet töltötte el, s ennek ír apológiát a drámai műben.

Szabályul állíthatjuk föl, hogy ily eszmét vegyen föl mindenkor a költő, melyet művében dicsőítni vágy és vívja ki ennek győzelmét száz ellene küzdő gátnak dacára. — S ez képezi a színmű erkölcsi cselekvényét.

Nem kevésbbé illeti e szabály a történeti drámát, föl lehetvén úgyis tenni a költőről, hogy oly tárgy, melyben ily erkölcsi szépség nem létez, nem lelkesítendi őt a kidolgozásra. Ami pedig annak hatását illeti, az természetesen a történeti műben legfelsőbb lépcsőjére hág, mert amellett, hogy az elv igazsága önkénytelen írja kebleinkbe magát, egyszersmind a gyakran életre nem alkalmazhatónak mondott elméleti világból a tagadhatatlan példák sorába emeltetik.

De lássuk szerzőnknél az imént mondottakat.

Aiasban : Az emberi nagyság balgasága tűntetik előnkbe. Hőse túlemelkedve a földi sorompón, halhatatlanság után sóvárog; ámde ő ember, természete a magasb szférák fényözönét nem bírja elviselni, nem engedi sorsa osztályrészével megcsalatni a halált; s a hős nagysága ledűl, ellentétben a kedves és atyával, ki szűk családi körben csak kéjeket élvez.

[* Csonka, a III. fejezettel kezdődik.]

Philoktetesben: Minden magánérdek s gyűlölet alárendeltetni taníttatik a honszeretet s dicsőség szentelt szavának.

Trachisi nőkben: A férfiúi tökély teljes képét látjuk személyesítve, oly hőst, ki tántoríthatatlanul dacolni látszik minden szenvedéssel, kinek csak egy gyöngéje van, épp azon férfiúi erőből származó, mely magasbra emeli őt a többi embereknél. Ámde e gyöngéje elég lecsatolni a mindennapisághoz, a porba, melyből vétetett, lesujtani a rendületlent.

Elektrában: Bűnhödni látjuk a jogosság palástja alá rejtőző gonoszt, ki a családi élet szentségének ellenére bírója lőn annak, miről ítélni csak Istennek illik.

Oedipus királyban: Borzadva látjuk sorsunk fonalait magasabb kéztől szövetni, mely ellen bármiként csatázzunk, fenntarthatlanul és minden bizonnyal mégis utolér.

Oedipus Kolonosban: Nagyszerű betükkel látjuk fölírva a „Tiszteljed atyádat és anyádat" parancsát.

Antigoneben végre: Az erény örök törvényeit látjuk szentesítve, melyeket elnyomhat bár az erőszak, győzelmesen törnek ki csakhamar véres bosszút állva az ellenek csatázón.

2. Személyek

Hogy a fölvett erkölcsi elv, mint feljebb mondók, győzedelmeskedhessék, szükség, hogy valaki küzdjön ellene; s ezen küzdő a színmű főszemélye.

Mivel pedig nem feltétlenül szükséges, hogy az ilyen egyedi személy legyen, sőt többen is lehetnek, leginkább akkor, ha többeknek egymás elleni küzdelmekből származik az erkölcsi elv ellenti küzdelem; világos lesz, hogy a drámának több főszemélyei lehetnek, a nélkül, hogy annak szellemi egysége megromoljon, mely az egyirányú küzdelemben áll, így:

Herakles és *Deianeira*

Klytämnestra és *Aegisthos* é[illegible]

Igen csalódnék azonban az, ki azt hinné, hogy vakon küldheti főszemélyét csatára a jog a igazság zászlói ellen.

Útálat s bosszankodás szállná meg a nézőket akkor, ha szentségtelen kezekkel látnák berontani az erénynek templomába.

Jogcímének kell tehát lenni a főszemélynek, melyre támaszkodhatik. S mi könnyű ennek megtörténnie, hányszor jő a gyarló és tökéletlen ember ellentétbe az erkölcsiség örök parancsival. Látja, miként vannak azok véges értelme előtt egymásközti küzdelemben — választ közülök, s ki áll nékie jót, hogy választása a legszentebbiket érte. S ha érte is, ki biztosítja őt, hogy érdemesen vívandja ki annak győzelmét, s gyarlósága, mely a szentnek képviselésére oly elégtelen, nem késztetendi-e megbotlani egykor?

Vigyáznunk kell tehát, nehogy e jogcím erősebb legyen az elvnél, mely ellen csatázván bukni kell, mert különben a fölemelkedett bánat s mégis nyugtató önérzet helyett, mely keblünket a drámahős buktából származó elvgyőzelemnél szállja meg, keserű fájdalom s igazságtalanság szülte könnyek lepnek el, a költészet szellemi malasztját a mindennapiság posványába idézők. Történhetnék ez, ha ki az ártatlanság s erény apológiáját akarván írni, tökéletes jó s hibátlan személyt hurcolna keresztül ezernyi szenvedésen, ha végre győzedelmeztetné is azt. De lássunk példákat:

Aias lelke magasra vágy! mi szentebb e törekvésnél? — De véges az emberi erő s buknia kell küzdelmében a véghetetlennel, ha elhagyva a középszerűség édenét, túlvágyik lelke a halandóságon.

Philoktetesnek nincs-e elég jogcíme az Atreidák elleni gyűlöletre? — Mégis lelkünket szent nyugalom szállja meg, látván, hogy tágulnia kell e gyűlöletnek a honszeretet s dicsőség parancsa előtt.

Herakles a rendületlen hős, egyetlen gyöngesége nem-é maradhat büntetetlen, midőn oly könnyen megbocsátható az rendkívüli erényeiért? — Nem, mert ez egy gyöngeség által tanúsítja, hogy nem bírt fölülemelkedni a földön, s viselnie kell a megaláztatást, mely minden földfiának osztályaul esett.

Klytämnestra jogcíme a gyermekáldozat, a cím erős! — De szent legyen a családi élet, bűnhödjék a gonosz, ki kötelékeit önbírájaul erőszakos kezekkel tépi el.

Oedipus király el kívánja hárítani a szörnyű bűnöket, melyeket Isten igéje szerént el vala követendő. — Ámde a sors örök végzési szentek s teljesülésöket magányos érdek meg nem akasztja.

Polyneikes és *Eteokles* Oedipus önmagára kimondott átkát teljesítik. — Ámde tettöket szigorú jog helyett fiúi tiszteletnek kellenék vezetni, mert jaj a fiúnak, kinek kebeléből kihaltak e hangok, ki törvényt állít fel atyja ellenében.

Kreon mint király honja ellenének megtagadja a temetkezést s ezt jogosan cselekszi. Antigone testvérét eltemetve erényes tettet követ el. — Ámde Kreon az erkölcsiség örök törvényeit alá kívánja rendeltetni a szigorú jognak, s magát sujtja ezáltal.

Mivel minden külső cselekmény csak benső tőkéllet és elhatározás következménye lehet, hogy tehát a színmű személyeinek egymásközti s az erkölcsi elv elleni küzdelmök motiváltathassék, szükség, hogy azoknak oly jellemök legyen, melyből azon környülményekben, melyben léteznek, cselekményeik önként folyjanak. Amennyiben ez a drámai személyek jelleméből teljesíttetik, összefüggő és egy lesz a mű, amennyiben pedig külső erők gyakorolnak abba hatást, elromlik az egység. — Világosíttassék fel.

Mivel pedig mind e cselekmények, mind az elv elleni küzdelem nem elméleti tényekként állanak a drámában, de élő és valódi emberek által képviseltetnek, szükség, hogy mind azokon, mind a jellemeken azon kisebb meghatározások és sajátságok meglegyenek, melyek az egyedi embert mind egymás között, mind az eszméleti embert s az elv gyakorlati kivitelét az embertől megkülönböztetve egyedivé teszi.

Ezen egyediség leginkább a főszemélyekben kívántatik, mert ezeknek mintegy segítői a kivitelben s a körülményeknek előidézői a mellékszemélyek. Világos egyszersmind innen, hogy csak azok lehetnek drámai személyek, kik abban ilynemű munkásságot gyakorolnak.

A történeti színmű hősének jellemére nézve megjegyzendő:

Minthogy a jellemet tettekből s ezeket körülményekből szoktuk megítélni, oly jellem adandó a történeti színmű hősének, minőt tetteinek magyarázhatása megkíván. Nem pedig

olyat, minőt egy vagy két történetíró, meglehet gyűlölség vagy hízelgés sugallva tulajdonít annak, — — hagyva a költőt, ki tetteivel nem bírja össze egyeztetni azt.

A mellékszemélyeknek jellemök a szükséghez képest választassék, aminő összeállítást tudniillik a kifejlődés kíván.

Megszűntnek gondolom a mondottakból azon kérdést, vajjon a színműben csak jó és mennyire jó szellemű személyek lesznek felhozandók. Nem akkor morális a darab, ha jó személyei vannak.

Alig kell mondanom, hogy ugyanegy színmű személyei olyanok legyenek, kik valósággal össze jöhettek egykor. Hogy semmi főbb személy a darab folytában el ne hangozzék anélkül, hogy cselekményeinek kifejlődését érje. Kivétetnek e szabály alól azon személyek, kiknek megjelenésök csak más főbb személyek cselekvényeinek magyarázatja, s magok a szövevényben tettleg semmi részt nem vesznek.

Az egyediségre nézve minden szorgosabb kifestés és sajátság nyujtanak példát, a cselekményt motiváló jellemekre következők:

Aias nagyravágyó lelke.

Philoktetes számkivetettetéséből származott gyűlölete a görögök ellen.

Heraklesnek tettereje s szerelem utáni vágya.

Elektrának szeretett atyja halálából s a méltatlan bánásmódból származott bosszúvágya é. u. t.

3. *Cselekvény*

A drámában rejlő élet s küzdelemnek cselekményben kell magát tanúsítnia.

Innen drámai cselekmény csak az, mely vagy jellem ismertetésül szolgál, vagy az elv elleni küzdelmet s annak győzedelmét foglalja magában.

Megkülönböztetjük ebben a színmű cselekmény elejét, fordulatát és feloldását

Eleje, azon része a színműnek, mely egyszerű tettben magában foglalja vagy az erkölcsi elv elleni küzdést, vagy azon botlást, mely gyarlóságunknak szent s örök dolgok melletti hősködésében oly természetes.

Így *Aiasban:* A fegyverek elítélése utáni bosszútökéllet.

Philoktetesben: Magány gyűlölet, mely dacolni vágy a honszeretettel.

A Trachisi nőkben: Herakles részéről Jole szerelme, Deianeiráéról a Nessosnak adott, nőiség szülte hitel.

Elektrában: Klytämnestra és Aegisthos vérbűne.

Oedipusban: A sors végzése elleni dac és gúnyja, az emberi gyöngeség.

Oedipus Kolonosban: Az atya számkivetésbe.

Antigoneben: A Polyneikes eltemettetése elleni tilalom.

Fordulatában a színmű egészen ellenkező irányt vesz, mint eleje gyaníttatá, mely vagy az erkölcsi bűnnek önkénytes átlátása s azt jóváhozni akarása által történik, vagy azáltal, hogy már-már a küzdő jogcíme látszik győzedelmezni az erkölcsi elv ellen.

Az elsőre példák:

A Trachisi nőkben: Deianeira aggasztó sejtelme az ing elküldése után. — Ő szeretné a történetet nem történtté tenni, tettét visszahúzni, de késő.

Aiasban: Átlátja szégyenét a hős, meghalni eltökéllett, sírba vonulva szégyenétől. — De sikerül-e ez?

Oedipus királyban: Büntetni akarja a gonoszt, mint bíró s gondos Kindos király jelenik meg — későbben maga lakolandó.

Oedipus Kolonosban: A gonosz fiúk visszavágyják venni atyjukat.

A másodikra példák:

Philoktetesben: A hős dacos tökéllete, minszerént honukba valának menendők.

Elektrában: Klytämnestrának Orestes halála hírétől származott biztosságérzete.

Antigoneben: Az emberi törvénynek Antigone és Ismène halála által kivívott látszaló győzelme.

A feloldás végre a fordulat dacára, sőt éppen annak eszközével úgy fejti ki a színműt, mint annak eleje s az erkölcsi elv győzelmeztetése megkívánja. Így:

Aiasban: Halál tökéllete által nem éri el a hős a fordulatban kimondott célt, mert gyalázatául megtagadtatik tőle a temetkezés.

Philoktetesben: Éppen az erős tökéllet által idéztetik mintegy elő a tilalmazó Isten.

A Trachisi nőkben: Éppen az öltöny átküldése által telik be oly rettenetesen az azt követő aggasztó sejtelem.

Elektrában: Orestes halálának költött híre volt a lép a gondatlanná lett gyilkosok bűnhesztésére.

Oedipus királynak gondoskodása s a gyilkosok elleni átka idézi elő siralmas sorsát.

Oedipus Kolonosban: Éppen fiai tökéllete által indul fel annyira elhagyott atyjuk haragja, s ez által eszközöltetik lakolásuk.

Antigoneban: Azon már-már látszató győzelme által az embercsinálta törvénynek, az erkölcsi elv ellen bűnhödik a szentségtelen sértő fiát s nőjét vesztve el egyszerre.

Nem tartom feleslegesnek ezek után még következőket megjegyezni. A főszemélynek fentebbi meghatározásából következik, hogy nem mindig a főszemély viszi a legnagyobb s a színmű kifejlődésére leghatásosb szerepet is. Ez csak akkor történik, ha a hős mint Aias úgyszólván önmagában küzdi s veszti el csatáját. Azonban mint mondók, a cselekvények nemcsak a jellemből, de a körülményekből is származnak, a körülményeket pedig, mint már állítók, a mellékszemélyek idézik elő, s így a színmű kifejlésére gyakran tettleg igen nagy befolyást gyakorolnak, leginkább akkor, ha a színmű fordulata a második szám alatti mód szerént alkottatik. Így Elektra s Orestes, — Antigone é. u. t. fejtik ki leginkább a színművet, ugyanezen darabokban előjövő főszemély helyett.

Megjegyzendő továbbá, hogy mindamellett a főszemély cselekedetei ne csupán a mellékszemélyektől gyakorolt hatás által határozhassanak meg, s a színműnek legalább vagy eleje vagy fordulata a főszemély szabad akaratától függjön. Így *Aiasban:* Mind eleje, mind fordulata a főszemélytől függ.

Philoktetesben szinte.
Elektrában eleje.
Oedipus királyban fordulata.
Oedipus Kolonosban eleje.
Antigoneben eleje s fordulata.

A feloldásáról szabályul, mint mondánk is, csak azt ismételhetjük, hogy az a színmű elejéből s fordulatából úgy folyjon, mint foly a szillogizmus első s második ízéből a következés.

Megjegyzendő végre, hogy a főszemély büntetésében szinte áll a természetjog azon szabálya, mely szerént a bűnös annyira korlátozandó csak cselekedetében, mennyire e cselekedete a fölállított elvvel megütközik. Nem szükséges azért mindig a halállali büntetés. Elég például a nagyravágyása által vétkezőnek számkivetés, mely minden bizonnyal élénkebben érdeklendi őt a dicsőítő halálnál é. u. t. Így Philoktetesnek elegendő büntetése dacáért, hogy gyűlöletének ellenére az Atreidák táborába kell mennie. De még a halál nemének választásában is vigyázattal kell lennünk, s a színmű, a büntetendő személy jelleméhez, vétkéhez alkalmaznunk azt. Így Herakles és Aias önmaguk vetnek véget napjaiknak, mintegy nagyságuk érzetének téve eleget, mely a sors örök szabályát is kijátszani bírja. A kétségbeesett Jokaste kötéllel végzi ki magát, míg Oedipus ártatlanságának érzetében dicsőülve s az Isten szavának zengése közt szenderül el. Polyneikes és Eteokles sírjait atyjuk elleni vétkökért testvérkéz s belháború ássa, míg Antigone halálát kedveséveli egyesülése édesíti.

Ezek a cselekvény elméletének főbb vonásai, de korántsem mind. A személyek egyediségének s jellemének bővebb föstéséből s összeállításából származnak más mellékes cselekvények, melyek mindezen főbb részeket egymással összekötik s előre készítik mind gyorsabb kifejlődését, s a jellemismertetést elősegítik; ezek mintegy háttérben állanak s azon élénkséget hozzák az egészbe, mely az életet s így a drámát, mely az élet költészete, legjobb jellemzi. Azonban mivel a dráma nem csupán élet, de az élet virágjának, mint mondók ízletes bokra csak, kitetszik, hogy oly idegen-

szerű kisebb cselekvényeket nem lehet a színműbe beszőni, melyek az imént mondott tulajdonokkal nem bírnak s feláldozzák a színmű egységét élénkségének.

E kisebb cselekményeknek kifejlésökre nézve ugyanazon lépcsőzet lesz megtartandó, melyeket a főcselekvényre nézve elejében, fordulata s végében elősoroltunk.

De lássunk néhány példát. Ilyen:

Aias kardjának s Hektor övének története. Aiasnak mint kedves és atyának kéjpercei, ellentétben a hőssel. Sírjának Odysseus általi eszközöltetése.

Philoktetes betegsége, ígért gyógyulásával; a cselszövény s ravaszság bukta „a jobb becsületesen, mint okosan" győzelme mellett.

Deianeirának azon hölgy, kit leginkább pártfogása alá vett, orozza el üdvét s büntetésül árván, elhagyatva marad a világon. Midőn az isten igéi Heraklesnek Oichelia elleni harcáról már-már hamissá valának leendők, akkor teljesednek be oly rémségesen é. u. t.

A feljebb kimondott elvet pedig, mely szerint a színmű által gerjesztett fájdalmat mindig bizonyos nyugtató érzéssel kell csillapítani, nehogy az a mindennapiság könnyévé olvadozzon, annyira kiterjedt értelemben kell érteni, hogy e mellékcselekvényeknek is mindenikére kiterjesztessék.

Igy Aias buktával Odysseus magaviselete. Philoktetes sorsával lábának ígért gyógyulás, Oedipus vakságával azon érzet, hogy mi is van örvendetes e világon, mit még ő láthatott volna. Ismene visszarettenésével az erkölcsi tettől, magát is bűnösnek valló nyilatkozata. Antigonenak s Hemonnak, kik az önkény áldozatául esnek el, halálával túl a síroni egyesülésök reménye é. u. t.

Kérdés támadhat még a történeti színművek iránt, mennyi s mennyire szabados benne a költés. Erre nézve következő szabályokat gondolok megállni.

A történet ellen költeni nem szabad. A történeten kívül szabad olyan dolgokat, melyek ha történtek volna is, történeti nevezetességgé nem lettek volna.

Megszűnik a fentmondottakból azon sok vitára s még több üres szóra alkalmat adó kérdés, vajjon minden tárgy alkalmas-e színmű cselekvénynek s ha nem, melyek azok.

4. *Jelenések*

Látszik a mondottakból, mi nagyon csalódnak azok, kik színművet akarván írni, főgondjuk meglepő jelenéseket szerkeszteni össze, ezeknek kívánataihoz alkalmazva a jellemeket. S ha ily jelenések sorát a hős halálával végezhetik be, kész a színmű.

Éppen ott kezdik ezek, hol végezniek kellene, s a jellemek különböző összeállításából származtatni a jelenéseket, nem pedig ellenkezőleg.

Ha ki felfogott tehát egy alapeszmét, annak elejét, fordulatát s feloldását meggondolá, üljön le s írjon, ha drámát akar írni, ne kösse meg előre kidolgozott sorával jelenéseinek képzete szárnyát. S ha a mondottakra figyelmez, ne féljen, hogy összefüggés nélküli művet írand.

5. *Az öt felvonás egymásutánja*

Így szeretik némelyek nevezni azon szabályt, mely szerint az első felvonás személyeinket ismerteti, a második bonyolít, a harmadik még inkább, a negyedik utat mutat a föloldásra, az ötödik kifejti a cselekményt.

Először is bátor vagyok kérdezni, mi által ismertetjük személyeinket, nemde színműben cselekménye által — hisz a színműben távol kell lenni minden elbeszélésnek. Miért tehát első felvonásban ismertetni színműveink személyeit s nem akkor, midőn „nap száma béköszön?" Miért bonyolítni a másodikban és harmadikban, oldani a negyedik s ötödikben? Hátha a bonyolításra több idő, az oldásra néhány perc kell, ha a darabnak egyszerre történendő kifejlése megkívánja, hogy a cselekmény egy része hamarább vagy később bonyolíttassék. De lássuk mesterünket.

Teukros,
Herakles,
Aegisthos,
Theseus,
Hemon é. u. t. mikor jelennek meg, a színműnek úgyszólván a végén.

Mikor kezdődnek a fentebb elsorolt mellékcselekvények bonyolíttatni s szövetni?

Elég tehát szabályul, hogy logikai rend legyen az egészben s egyszerre történendő kifejlés. A többi a tárgy mivoltához s a szellemhez, mely az egészet elönti, lévén alkalmazandó, a költő önkényére s belátására bízatik.

IV

Némely felvilágosításokat s észrevételeket tartok még szükségesnek mindazon dolgokra, melyek Sophokles korának miénktőli távolságából némi homályt ölthettek magokra, mint századunknak e részbeni néhány csalódás és tévedéseire.

1. *A nép akkori erkölcsi fogalmaiból eredők*

Mentől közelebb áll bizonyos nemzet gyermekkorához, annál közelebb viszonyban áll az istenekkel, s annál gyakrabban avatkoznak ezek közvetlenül a nemzet dolgaiba.

Természetes hite volt tehát az ifjú s erős kis nemzetnek az, hogy a testi szenvedéseket szinte Isten közvetlen avatkozásából származó büntetéseknek tekinté s ezáltal a drámában mint lelki élvezet nyujtó műben egyedül helyet foglalható lelki szenvedések méltóságára fölemelé.

Igy Aias őrjülésében,

Philoktetes lábbajában,

a Thebében kiütött döghalálban é. u. t. Isten közvetlen büntetését látván, azokat drámai cselekvény méltóságára emelhetik.

Philoktetes lábbajára nézve mégis, melyet némelyek a színmű főtárgyának lenni állítanak, bátor vagyok észrevételeimet előadni:

A színmű tárgyának lenni feljebb már azt állítánk, melyben a három kiemelt főrész föltalálható. Hogy pedig ezen főrészek a lábbajban nem, de a hazafiság s dicsőség elleni küzdelemben találhatók fel, már előbb megmutattuk, tehát a színmű főtárgya nem a lábbaj, de a fent írt küzdelem.

De nézzük e kérdésben lévő lábbajt, mivé tehetjük azt? Magyarázható abból először számkivetése s így gyűlölete is, másodszor azon környülmény, hogy senki a puszta szigetről ily alkalmatlanná leendő utast honja partihoz szállítni nem találkozott. Végre, hogy e célt soha nem vesztő nyilak élte fönntartására elkerülhetetlen szükségesek valának.

Feljebb mondottuk már, hogy a színmű személyzetének jelleméből kell a környülményekkel egyetemben a cselekvényt motiválni. E testi szenvedés a nemzet fentebb írt hite szerént szellemi méltóságra emeltetvén, úgy motiválja a cselekményt, mint azt más lelki tulajdon tenné, s így ez egész lábbaja Philoktetesnek mintegy a cselekvényt motiváló jellem. —

E testi szenvedések után figyelmünket magokra vonják az orákulumi mondások s megjelenő istenek. A jelenkor gondolkodása szerént ezek mind megannyi *Deus ex machinák*. Annál is inkább, hogy hatásukat, szabályunk dacára, mely minden külső erő beavatkozását tiltja drámátul, a színműnek igazán üterére, a kijelelt három részre gyakorolják hatásukat. Azonban az akkori kor gondolkodása szerént mint láttuk, ezek nem voltak oly képtelenek.

De lássuk költőnket is, mi óvakodva él ez eszközökkel, miként akarja igazolni a nép hitét, mely ellen kikelnie nem szabad. S így motivációkra csak leginkább az ily beavatkozásokat használja s ezt szabatosan teszi, mert a költőnek úgy kell motiválni, hogy motívuma kora előtt ne veszejtse el erejét: ilyen *Oedipusban* a kétrendbeli jóslat, *Philoktetesben* a Hellenos jövendölése. Hol pedig azok magára a cselekmény üterére gyakorolnak hatást, úgy alkalmazza őket költőnk, hogy azoknak elhagyásával is állt az általuk elért cél, s inkább erősítésül hozattak csak fel.

Így *Philoktetesben* Herakles megjelenése leginkább azon eszmét képviseli, mely akkor, midőn az elválasztó pillanat megérkezett, felkölté hősenkben a dicsőség, a honszeretet szunnyadó érzéseit, s diesőült barátjoknak emlékével erősítve, kinek a nyilak ajándoki valának s ki maga kivívta már egykor Trója sáncait, tökélleté ért elmenni Ilionba.

Aiasban az őrjülés istenek beavatkozása nélkül is ma gyarázható jelleméből.

Antigoneben Theiresias,

s *Oedipus Kolonosban* az orakulumnak jóslatai nem fognak magukban egyebet morális elveknél, mit Oedipus is mond „Az istenek nélkül is igaz".

Oedipus királyban pedig a döghalálra vonatkozó jóslat már a nemzet hitéből világos, mely jóslat nélkül is Isten büntetését látta abban bizonyos vétekért.

A többi előforduló jóslatok pedig oly keveset tartoznak a dologhoz, hogy megszűnvén hatásuk a nép hitére, minden zavar nélkül elhagyhatók.

Könnyű ennek elméletét kivonnunk: megszűnvén t. i. ezek a nép hite lenni, a színmű világból is egészen ki lesznek hagyandók. Kivévén, ha színmű sötét s regényes jelleme történetének korával megkívánják az ilyest. De akkor is csak úgy, hogy az általuk okozott hatás természetes úton is eszközölhető legyen. Így Hamlet bosszúval eltölt keble fölidézheti atyjának lelkét, az őt bosszúra serkentőt.

Macbethnek elég boszorkánya volt a nagyravágy s kísértete a lelki ösméret.

Brutusnak gyöngéd érzete, mely a szent szabadság védelmében egy gyarlóság szülte botlást szenvedett csak, könnyen üldöztethetett a vértől, mely kezét bémocskolá.

A temetésnek oly nagy fontosságra lett emelése is feltűnhetik Sophokles olvasójának, ha látja, hogy annak megtagadása a színmű kiegészítő részei közé tartozik Aiasban. De másképp áll ez a régiekre nézve. Hitök szerént Aias mindaddig nem szűnt meg résztvenni a színműben, míg el nem temetteték, mert a temetetlenek lelkei nem leltek Hadesben nyugodalmat.

Innen Antigonének életveszélyeztető cselekedete is eléggé van motiválva azáltal, mely a filozófiai jelenkor képzete szerint némi balgaság színét öltené magára. Nem kerülheti el végre figyelmünket az, hogy öldöklések s halottak soha a nézők előtt nem mutattattak. E környülmény, ha önmagunkat nem akarjuk megcsalni, leginkább azon borzalomokozta tiszteletből származott, mellyel hitöknél fogvást halottjaik iránt viseltetének. De használjuk e tényt, s ne hozzunk a nézők elébe mindig gyöngébb érzést fölizgató mészárlásokat, tartsuk magunkat az e tárgyra nézve feljebb kimondott szabály-

hoz. S legyünk szelídekké ebben is, letéve a művelt nemzethöz nem illő oknélküli kegyetlenkedést, — mit oly sok tollhőseink annyira szeretnek.

2. *Az előadás akkori környülményeiből eredők*

A helléneknél népünnepek tartatának, melyekben versenyre szállt a hős és művész, legszebb díjául egyszerű babérkoszorút esdekelve csak a nemzet kezéből. És versenyre szállt a költő is, mely népének történetvirágát szép láncba foná, de hogyan tegye magát érthetővé e nép előtt? Fölvett tárgyát tehát többek szájába adá, kik a lehetőségig legnépszerűbben fejték azt ki kérdéseik és feleletjeik által.

Csakhamar ugyanazon személyek hozattak színpadra, kik fölvett tárgyának is személyei voltak s önnön történetöket beszélék el, természetesen növekedő hatással. Mindazonáltal olyan történeteket csak, melyek színpadon kűl menének végbe s színpadra pedig csak sikerök s foganatjok hozatott fel. Példa erre Sophokles mindenik színműve.

Hogy pedig a versengni kívánók színműveiket mind előadathassák (melyekben a főszerepet többnyire magok vivék) kisebb terjedésüknek kellett lenni műveiknek s többnyire csak ott kezdődniek, hol a cselekvő személyeknek minden érdekeik összevágtak. Az ezt megelőzöttek csak elmondatván. Példák mint feljebb.

Ezen előbb s a színfalak mögött történtek elbeszélésébe szövék a költők legszebb virágaikat s ékesszólásuk egész hatalmát.

Ilyenek *Aiasban* a halálára vonatkozó jóslatnak elbeszélése.
Elektrának önmorását lefestő gyönyörű beszéde.
Hylosnak apja halálának módjáról tett jelentése é. u. t.

Nálunk a színművek a környülmények megszűntével nagyobb kiterjedést nyervén, s azon elv, hogy a színműben minden előadassék s nem elbeszéltessék, bővebben kifejtetvén, mentől ritkábban kell a színművet megelőző cselekmé nyeket s még kevésbbé a kívültörténteket elbeszélni. Azon

egyetlen eset, melyben az szabatosan történhetik, később jövend elő.

Még egy sajátságuk a régi görög színműveknek a chorus. Állott pedig a színmű minőségéhez képest aggok vagy szűzekből é. u. t., elég sokoldalú kötelessége pedig megszűntével különbözőleg osztatott fel.

Főbb kötelességei valának a következők:

1. A nép szavát képviselte, így Aegisthos zsarnokoskodása elleni gyűlöletében, Antigone, az érdemetlenül büntetett iránti részvétében é. u. t. — Jelenleg a színmű minőségéhez képest gyakran fölöslegessé lőn. De különben is nem jajveszékelnének-é némely jó urak a „derék régi korból" a népnek e színpadi képviseletén?

2. Észtani bölcselkedéseket s jövendőről sejtéseket adott elő. — Mik jelenleg többnyire monológokba szoríttatának.

3. A kint s előbb történteket beszélte el. — Melyek a fentebb írtak szerént jelenleg mind cselekményben hozatnak a színpadra.

4. Élénk részvéttel viselteték bizonyos személy iránt, sőt azt tehetsége szerént segítte is. — Mit jelenleg a segédszemélyek cselekszenek.

S végre a színmű erkölcsi elvét s a színmű filozófikus folyamát követé éber figyelemmel. E része a chorus kötelességének, jelenleg a legtöbb színműírókra nézve legkisebb gondjuk lévén a filozófiai szövényre, megszűnt.

3. *Századunk néhány korhibái*

Vessünk egy-két pillanatot azon hibák közt nehányra, melyekben korunk szenved leginkább.

Gyakorta látjuk színpadunkon, hogy színművinknek legnagyobb részét az erkölcsi elv elleni küzdelem motivációjára fordítjuk. Mindazon környülményeken keresztül hurcoljuk hősünket, melyek által ily küzdelemre határoztatott.

Ez nagy hiba, mert éppen ez a dráma és regény közti különbségek egyike, hogy a regény e motivációval foglalkozik leginkább, míg a színmű a küzdelmet foglalja magában. Az azt megelőző okokat csak annyira érintvén, mennyire azt a

színmű érthetősége feltétlenül megkívánja, s ez azon egy eset, melyben a színművet megelőző legfontosabb eseményeket szabatosan lehet szóval elmondani.

Másik hibája korunknak az, hogy már színművünk aliglétezik, melynek fő tárgya ne lenne a szerelem. Olyformán tudniillik, hogy a szomorújátékban a szerelem használódik címül, mellyel a főszemély bizonyos (gyakran gyöngébb) elv elleni küzdelmében megbukik, vígjátékban pedig a szerelem használtatik ily elvül s a más címmel ellene küzdőn győzedelmeskedik. Ez nagy egyoldalúság.

A szerelem az emberi természettel igen összefüggő indulat ugyan, mely által igen gyakorta jő ellenkezésbe nagyszerűbb erkölcsi elvekkel, vagy mely erkölcsi elvül véve gyakorta támadtatik meg emberi balgaság által, de nem egyes indulat-e csak ez is az indulatok sorából, nem egy oldal-e ez az emberi gyöngeség azon sok oldala közül, melyek által-a véges erő s az örök szabályos ellenkezésbe jőnek. Igen, a szerelem lehet tárgya színműveinknek, de kizárólag azzá tenni annyit jelent, mint hogy nincs semmi a halandóban, mi ellenkezésbe hozhatná azt az örök tökéllyel, mint a szerelem — —

De igen megfejthető, honnan esénk e hibába:

A régi görögöknél össze volt kapcsolva színházuk hitökkel. Tárgyak a nemzet régi történetéből vétetének, melyeket szentesítve a nemzeti hit homálya borított.

Ez nálunk megszűnék, hitünk külföldi növény, mely nemzetünk regényes gyermekkorával nincsen összefűzve. Ennek áldozánk fel multunkat, kegyetlen dühvel rombolánk minden ellen, mi arra összekötött s a honosított jövevény nem bírt nekünk ezért kárpótlást nyujtani.

Az erkölcs s természeti jog elveit, melyek közérdekkel bírhattak volna a nemzeteknél, a tizenhatodik század papja s zsarnoka egyedáruvá, a hatalom mondásában adva azoknak némely önhasznára fordítható eszkeit elő, elvonta a többieket a nyilvánosság s vitatkozás kútforrásától. E részről tehát nem volt tárgy mindenkit érdeklő.

Van a hellen művekben még egy második azokat egész ben átszövő fonál, s ez a nemzetiség, a szabadság birásának önérzetéből származó nyugalommal párosítva.

Ez édes szavak a mult századokban, sőt nagyrészben a jelen pillanatban is regék csak a „jó mult időből", kevés népeknél lel az visszhangra, kevés nép bírja azoknak felfogni szent értelmöket. „S inkább hortyog önelégedetten 32 zsarnok védszárnya alatt."

Vannak ugyan nemzetek, kiknél magasb lépcsőre hágott e nemzetiség és honszeretet, de hogyan hasonlíthatók össze ezek is, kikben legalább két érdek uralkodik, a nép, arisztokrácia s ezeknek számtalan árnyalataik — az egyszerű s szabad hellenekkel, kiknél a kéjelgő dúst, a kérges kezű szegényt, a honja védelmére felkelőt s a véső mesterét egy érdek, egy kéj és fájdalom lelkesíté, kiknél e sokféle, de egyenlőn kedves gyermek egyenlő szeretettel függtek a mindenikök iránt igazságos szülőn.

Nem lelvén tehát oly tárgyat, mely az egész nemzetet egyiránt érdekelheti, kerestek és vevék a szerelmet és keresének hőst minden világrészen maguknak s a magyar a japán érzelmű hősön, az angol a néger érzelmőn kényteték gyönyörűséget találni, bár az oly távol, oly idegenszerű volt is természetétől, hogy gondolati s érzései fonalát érteni nem bírta. Hátha még más nemzetbeli költő körme közé jött az idegen hős, akkor lőn még csak nyúzás és embervadászat, midőn „azon bizonyos három eszme, mely egy jelenésben a töröknek adatott, skótoknak volt alkalmas más jelenésben". (Bulwer.) S aztán legyen ily költő népszerűvé, értse őt nemzete, melynek érzelméhez az általa dicsőített eszme oly idegen.

Hazánk literatúrája e tekintetben igen szerencsés pontban kezdett ébredezni. El volt a nemzet már-már nyomandó, veszélyben forgott a nemzetiség. S ifjú tüzének egész szilárdságával ébredett akkor, kész megvívni érte, ellenségeitől megóvni azt. Számtalan jeles munkát is bírunk immár, nemzeti jellemet s honszeretetet lehellőt. Hogy koszorús költőink nem zengnek a népnek ajkain, hogy még annyira nem lőnek népszerűekké, csak az lehet oka, hogy hazánk népének még legnagyobb része nem lett nemzetté, hogy nincs hazánk érdekeivel érdeke összeforrva, s zsellérül lakva honában, kinek a házbér fizetésén kívül alig van egyéb mi emlékeztesse lakára, ismeretlen honja érdekével.

Drámáinkban azonban még legérezhetőbb e hiány. Óvakodjék mégis mindenik abban keresni a nemzetiség és hon-

szerelmet, hogy fennhéjázó erős szabadelvű mondatokkal szője át művét, vagy a főszemélytől kezdve a legkisebb szolgáig minden személyeinek kebelébe honszerelmet s zsarnok gyűlöletet öntsön. Ezek által csak azt volnánk megmutatandók, mi szokatlanok vagyunk a honszeretetben, mi kevéssé ment az a nemzet vérébe által.

A jellemeknek, a cselekvénynek s a színnek, mely azt elönti, kell lenni nemzetinek, a szabadságnak érzete pedig annak bírásából származó nyugalomban tanúsítsa magát. Az egésznek mint egy ércre föstött képnek kell kinézni, melyen különböző alakok vannak ugyan lefestve a legkülönbözőbb színezettel, s mégis mindeniken egyiránt csillámlik az érc ragyogása keresztül.

Hisz tudjuk azt úgyis, hogy a színmű cselekvényt szenvedélyek hozzák mozgásba, legyen hát ezeknél a kormány, de legyenek e szenvedélyek nemzeti jelleműek, úgyhogy ha ki a nemzetet ismeri, az a nevek elhagyásával is reá ismérjen, mi nemzet körében játszik a színmű.

Ezek szerént a most német, francia iskola címe alatt ismeretes modorok igazán véve nem egyebek, mint e nevekre keresztelt tévedések (a mondottakból), s a valódi német, francia, magyar é. u. t. iskola az lesz, mely annyira ez vagy amaz nemzet sajátja, hogy abból bármi lepelben kitűnjék népének nemzetisége.

Gyarlón cselekszik tehát azon író, ki ez vagy amaz iskolát tűzve ki példaképeül annak követi nyomdokát, mert az első szokott értelemben bizonyos túlzásba s tévedésekbe jő. A másodikban pedig üvegházi növényt ültet honába, mely ott soha honosulni nem fog.

V

A kivitelre nézve kell még kettőt említenem.

1. A díszítvényekről

A görögöknél díszítvények nem voltak szokásban, mint denkinek képzete szabadon szárnyalt. Nálunk nagyobb világosság s érthetőség kedveért behozattak.

De tartsuk ezt meg, nagyobb érthetőség kedveért. A dráma költészet, lelki élvezetre számított, melynek hatása magában a költeményben fekszik, nem szemet gyönyörködtető cifra látványra. Díszítvényeink azért éppen a cselekvény szükségéhez alkalmaztassanak, semmi felesleges ne légyen rajtok, mit a cselekmény nem magyaráz, úgyhogy kitörültetvén az e tárgyakat magokban foglalni szokott záradékok, a színmű érthetőségéből mitse veszítsen. Így mesterünk minden legkisebbet szóval is magyaráztat. Leírja szóval is *Oedipus Kolonosban* az égi háborút, Philoktetesnek sajnálatra gerjesztő alakját é. u. t.

S ez is egyik dicsősége az értelmesség szülte drámának a gyermekes érzékcsiklandó opera fölött, mely a szabó és festő nélkül sovány árnyát adja csak az utóviláglioz hasonló sok *relikviához*, melyről ha levonjuk a cifra palástot, útálatos váza tűnik elénkbe.

2. A dráma nyelvéről

Amit értekezésünk elején általján a költészetről mondánk, azt állítók a drámai költészetről is. Élet az tehát, de szebben színezett élet. Nyelve tehát egyszerű, rövid és méltóságos, tárgyához illő legyen. Legyen azonban könnyen érthető is, hogy a nemzet, melyhez költője beszél, azt könnyen megértse s ha színházba megy, ne kelljen kevésbbé olvasott egyéneinek a lexikonoknak egész halmait fölhányni, vagy szájtátva térni haza kétségben arról, vajjon mit akart költője mondani.

VI

A vígjátékról kéne még szólanom, röviden sorolandom elő a cselekvényéhez tartozókat, mennyire szűkülő helyem engedi.

A költészetnek, egyféle nemében, egyenlőnek is kell lenni, állanak azért mindazok a vígjátékokról, melyeket imént felhozánk.

Amennyiben azonban a költészetnek ezen neme több alárendelt fajokra oszol, annyiban változnak a főszabályok is.

Így az erkölcsi elv, melynek győzedelmét akarjuk kivívni, vidámabb színben öltetik, nem választatik továbbá nagy mélységű s magasztosságú, de többnyire kisebb másodrendű elv, s a vígjáték bizonyos személye vagy személyei által képviseltetik. Az ellene küzdők jogcíme csak *konvencionális* illedelmi szabály, melynek bukta vagy védjének átlátása által szinte megnyugtató, de a komoly helyett a küzdőknek kisebbségökhöz mért csekély büntetésökből, vidám érzés szállja meg a hallgatókat.

ESZMÉK LÉLIÁRÓL

Olvastam valahol egy híres búvár felől, ki ismert merészsége miatt felszólíttatott, egy, néhány hét előtt mindenestől elsüllyedt hajót felkeresni, a tenger fenekén, s annak nevezetesebb kincseit felhozni. — A búvár leszállt, meglelte a hajót, megjárta osztályait, mind üresek valának! Az utolsó ajtónál állt, az zárta a hajóskapitány szobáját. Abba kellett a víznek legkésőbb behatni. Megerőltetésébe került, míg az ajtót kifeszíté, de milyen látvány várta itt! A hajó egész népsége oda menekedett volt a rohanó ártól, s ott érte utol a halál. Hetek óta voltak e hézagban ugyanazon kétségbeesett ábrázatokkal, ugyanazon megdöbbentő állásokban, összekulcsolt kezekkel, meredező hajjal, mint végperceikben. A kedves még védni látszott kedvesét az elkerülhetlen haláltól, a papnak görcsös térdeléséhez keserű mosoly csatlakozott, a kapitány szívdöbbentő hidegséggel bámult, mintha mondaná: „Az én hatalmam megszűnt, teljesedjék a végzet". Míg a legénység vagy tompa kétségbeesésbe süllyedt kifejezéssel guggolt, s állt szerteszét, vagy férfierejének érzetében még küzdeni látszott a reménytelen percben is végzetével. — Most, midőn a búvár az ajtót kifeszíté, mozgásba jött az oly soká elzárt víz, és mozogni kezdtek a szörnyű alakok mind, mintha új életre ébredtek volna, bár arcaikat vékony penész födte, bár üvegesedett szemeikből a halál nézett. — A búvár kövesülten állt a küszöbön, míg a rémek szétterjedt karokkal feléje közeledtek. — Alig eszmélt elő ijedelméből, midőn a tenger színére menekült, s nem volt többé hatalom, mely reábírja, hogy újra leszálljon a tengerfenék rejtélyes országába.

Amilyen érzés foghatta el e búvárt az elsüllyedt hajóban, olyan szállt lelkembe *Lélia* olvasásakor. Emberi alakokat láttam mozogni, de mily kísérteti, mily rettenetes azon élet, melynek azok csak mívelői. — Valóban ha a mai társas élet olyan, milyennek festetik, akkor az elsüllyedt hajó, melyet bár [illegible] el örökre a jóltevő óceán, a feltarthatlan idő mi-